

DOI: 10.32347/2786-7269.2025.13.3-14

УДК 72.01:271.2-74

Білоус П.К.,

ORCID: 0009-0008-1468-8885, Architectpavel@gmail.com,
Київський національний університет будівництва і архітектури

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЄКТУВАННЯ СУЧАСНИХ ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ ЧЕРКАЩИНИ

Досліджуються містобудівні, архітектурно-планувальні, функціональні та декоративні особливості сучасних храмів Черкащини. Проаналізовано спадкоємність сучасного храмовбудування Черкащини з історичними традиціями храмовбудування, що виразилося в містобудівних особливостях (храм як міська чи сільська домінанта, відповідність ландшафту і природному оточенню), в стилістиці (алюзії до історичних стилів – давньоруського, барокового та українського модерну). Водночас аргументовано розширення функцій сучасних храмів у порівнянні з попередніми століттями і використання в новому будівництві новітніх матеріалів і конструкцій. Висвітлено роль митрополита Софронія в становленні сучасної архітектурної школи православного будівництва Черкащини.

Ключові слова: особливості проєктування; сучасні православні храми; Черкащина.

Вступ.

Сьогодні архітектурна школа православного будівництва Черкащини переживає бурхливий розвиток, будується велика кількість нових сакральних будівель, і безпосередня роль в активізації церковного життя на Черкащині належала представнику вищого духовенства митрополиту Софронію, який приймав безпосередню участь в розробці проєктів нових храмів.

Задачею представленого дослідження є аналіз містобудівних і об'ємно-просторових характеристик сучасних храмів Черкащини з метою визначення основних пануючих тенденцій.

Були проаналізовані відповідні наукові джерела, дотичні темі дослідження:

- реставрація видатних об'єктів України – публікації S. Baiandin et al. [1], M. Dyomin, Y. Ivashko [2], Y. Ivashko et al. [3], M. Orlenko, Y. Ivashko [12], M. Orlenko et al. [13-15];

- дослідження сакральної архітектури України – публікації М.Орленка [4-11], науково-технічна документація [16-19], праці Сіткарьової О.В. [20].

Основна частина.

Містобудівні особливості та умови організації сакральних будівель.

Першим аспектом дослідження православного храмовбудування Черкащини є містобудівний аспект, а саме містобудівні особливості розташування сакральних об'єктів в структурі ділянки. Відомим є той факт, що через особливу роль сакральної будівлі в житті суспільства і відтак її багатофункціональність розташування храму було надзвичайно важливим, традиційно храми ставили на акцентних, найбільш виразних формах рельєфу, з можливістю огляду з далеких відстаней. Продумуючи розташування храму в середовищу, ретельно продумували можливість його візуального сприйняття з різних видових точок. Таким чином, через виразне розташування храму в середовищі підкреслювалось його духовне, соціальне і культурно-просвітницьке значення. Це враховується при відновленні чи відбудові тих храмів і храмових комплексів, які постраждали в часи «войовничого атеїзму». Ці ж принципи дотримуються і при розташуванні в середовищі нових храмів і храмових комплексів Черкащини.

При розплануванні території навколо храму дотримуються принципів функціонального зонування. Так, в Україні склалися певні принципи такого функціонуального зонування при церковній території, де центральне ядро становить головний храм (якщо їх декілька у складі ансамблю, як в ансамблі Верхньої Лаври у Києві). Саме навколо центрального ядра формується розпланувальна структура території – таким чином, аби візуально зв'язати головний вхід на територію храму і храм. Важливим елементом-складовою храмового комплексу є дзвіниця, або прибудована до храму, або розташована окремо. Попри важливу роль дзвіниці, якщо вона розташована окремо, вона хоч і може бути найвищою домінантою (як Велика дзвіниця Лаври), проте не може перебивати головну вісь від головного входу до головного храму (як класичний приклад назвемо вісь від входу через Троїцьку надбрамну церкву до Успенського собору Києво-Печерської Лаври, причому Велика Лаврська дзвіниця віднесена вправо від цієї осі, аби не перебивати вид на весь західний фасад Успенського собору). Як приклад головної міської сакральної домінанти можемо назвати Свято-Михайлівський кафедральний собор у Черкасах.

Другорядними компонентами забудови церковної території стають трапезні, недільні школи, бібліотеки, адміністративні і технічні будівлі.

Традиційно храмові ділянки мали велику кількість озеленення, у випадку монастирів це були закриті території садів і городів. В Мгарському монастирі є навіть стихійний зоопарк, де ченці тримають врятованих хворих тварин і птахів і їх доглядають і лікують. При розплануванні нових храмових ділянок також необхідно зберігати особливості існуючого природного ландшафту.

Також важливим є організація місць відпочинку з лавками і альтанками.

В умовах сучасності деякі храми Черкащини розширили перелік своїх функцій відповідно до потреб сьогодення – вони виконують роль реабілітаційних центрів для цивільних і військових, де бажаючі знайомляться з історією краю і конкретного храму і можуть займатись іконописом (такі заняття активно впроваджують в Верхній Лаврі в Києві), тут можуть благодійні їдальні, притулки, медичні кабінети, необхідно організувати зони паркування.

Аналіз розташування в структурі міста головного храму і менших храмів було проведено на прикладі міста Черкаси. Так, чітко виділяється основна домінанта – Свято-Михайлівський собор, а паралельно в структурі районів і відповідно до урбаністичних особливостей конкретних територій з'являються малі приходи з власними храмами.

Типи православних об'єктів Черкащини і особливості їх формування

Аналіз історичних традицій православного храмубудування на Черкащині довів, що поширеними формами сакральних будівель були монастирі і церкви, які особливо активно будувались в часи «козацького бароко» як символи національної віри.

Оскільки зараз вони виконують таку саму роль в Україні, особливо в часи російсько-української війни, їх системне дослідження спрямоване на створення наукового підґрунтя проектування з урахуванням потреб сьогодення. Проведений автором аналіз базується на загальноприйнятій класифікації сакральних об'єктів, які одночасно враховують і містобудівні аспекти, і власне архітектурну специфіку, і (що теж важливе) значущість конкретного типу об'єкту для соціуму, тобто для громади вірних.

Слід зазначити, що розвиток православної архітектурної школи Черкащини заснований на активному використанню традицій, які склалися в архітектурі цього регіону (Рис.1). Важливою рисою архітектурного образу нових храмів їх відповідність тим історичним стилям, які асоціюються з національною самобутністю, і велику роль в цьому відіграв митрополит Софроній, який був не лише вищою духовною особою, а й талановитим архітектором, який прагнув відродити перервану спадкоємність розвитку православної архітектурної школи Середньої Наддніпрянщини (етнографічного регіону, який включає і Черкащину). Владика Софроній виступав за відродження місцевих історичних традицій церковного будівництва і водночас наполягав на необхідності використання сучасних матеріалів, конструкцій і інженерного обладнання. За його словами, «кожен храм має бути не лише місцем молитви, а й відображати духовну велич, сакральну символіку та культурний дух регіону».

Рис.1. Храм Всіх Святих в Умані. Західний фасад. Фото П. Білоус, 2024

Свято-Михайлівський кафедральний собор в Черкасах відзначається масштабністю, він зведений в неовізантійському стилі і має декорований інтер'єр. Об'ємно-просторова композиція з дев'ятьма банями, з яких одна є центральною, є прямою алюзією до давньоруських храмів першого періоду – Десятинної церкви і Софійського собору в Києві (Рис.2). Ця алюзія підкреслена і цегляним муруванням з арочними вікнами і мозаїками (Рис.3). Унікальний іконостас собору виготовлений за старовинними канонами. Таким чином виражена ідея спадкоємності православного храмобудування Черкащини з давньоруським періодом храмобудування, а сам регіон трактований як такий, який має давні християнські традиції.

Ми вже наводили приклади Свято-Михайлівського кафедрального собору в Черкасах. Тепер варто звернути увагу на новаторський прийом розташування коло неї дзвіниці, яка після завершення має стати найвищою дзвіницею України. Певною мірою, такий масштабний задум, реалізований за ініціативи митрополита Сафронія, може бути порівняний з Великою дзвіницею Лаври, яка теж є певним символом, однак не перекриває самого собору. Так само, як

Велика дзвіниця Лаври стала відомим символом Лаври, дзвіниця Свято-Михайлівського кафедрального собору стала символом духовного відродження Черкащини.

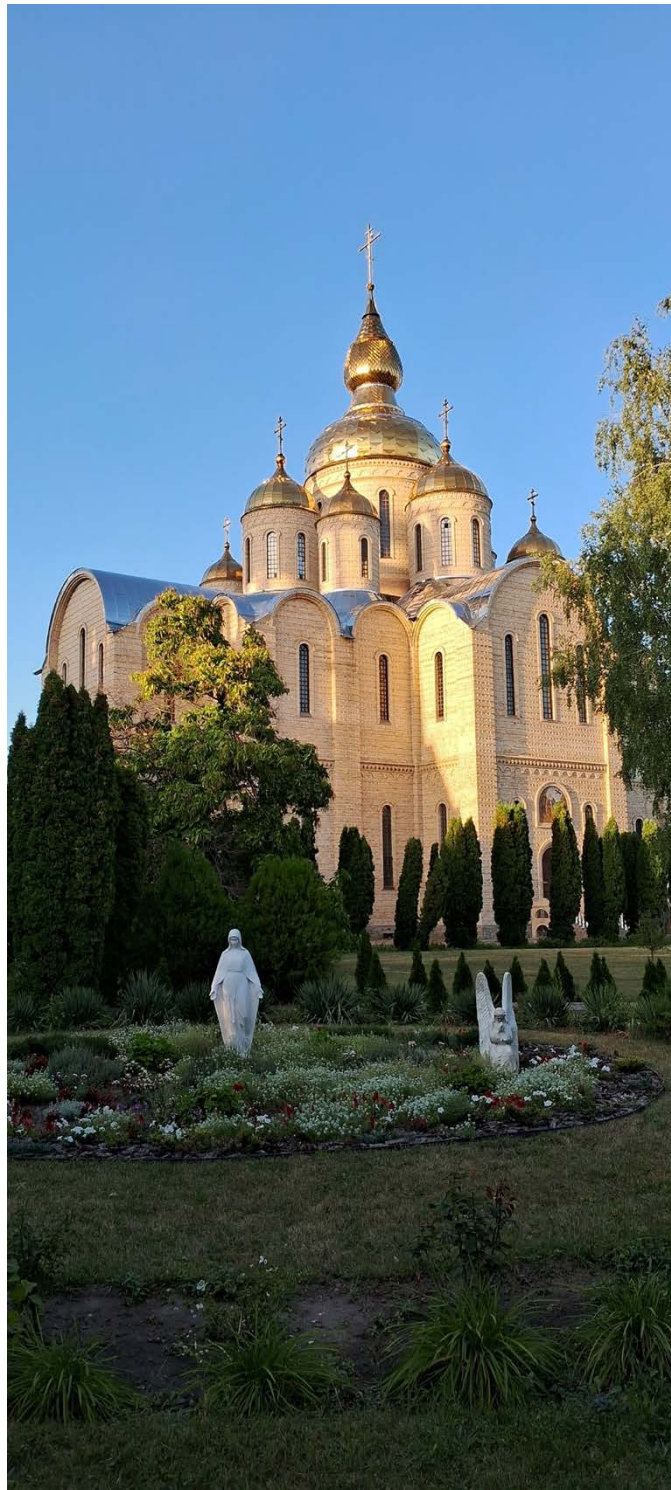

Рис.2. Свято-Михайлівський кафедральний собор в Черкасах. Фото П. Білоус,2024

На вимогу митрополита Софронія, при будівництві дзвіниці використано сучасні матеріали і конструкції, оскільки він вважав якість матеріалів не менш – він має нести у собі світло Божої благодаті, що важливою за архітектурний

образ храму: «Храм не може бути просто будівлею проявляється і в його архітектурі, і в атмосфері молитви, і в кожній деталі його оздоблення».

Рис.3. Мозаїка на фасаді Свято-Михайлівського собору. Фото П.Білоус,2024

Таким чином, особливістю сучасного храмовбудування Черкащини є поєднання усталених традицій, канонів і сучасних конструктивних схем і матеріалів з урахуванням сучасних архітектурних тенденцій. Спадкоємність дотримується в принципах об'ємно-просторової композиції, яка є алюзією чи то давньоруського, чи до барокового періоду, в формах і декоруванні. Водночас,

митрополит Софроній наголошував, що сучасний храм повинен мати структуру, яка відповідає потребам сьогодення.

В нових храмах і дзвіницях дотримуються такі особливості православної архітектури, як вертикальний вектор розвитку композиції як символ прагнення до неба, хрестово-купольна схема, богословський символізм кількості бань, тридільність основних частин (притвор, храм, вівтар, де центральний простір храму має бічні притвори). Втім, попри те, що основною на Черкащині є хрестово-банна схема, є і храми інших типів – центричні, комбіновані, тощо.

Поширеним способом декорування фасадів є рельєфне різьблення по каменю, ліпний декор та мозаїки.

Традиційна поліхромія включає білий, блакитний, золотий кольори як основні. В інтер'єрах церков іконостаси виконані за старовинними канонами, стіни в інтер'єрах прикрашені стінописами і подекуди мозаїками (Рис. 4).

Рис.4. Інтер'єр храму Всіх Святих в Умані. Фото П. Білоус, 2024

Висновки.

Проведене дослідження православного церковного будівництва Черкащини дозволило визначити основні тенденції, а відтак спрогнозувати перспективи подальшого розвитку архітектурної школи регіону. Зокрема, автором було виявлено такі тенденції православного будівництва.

1. Містобудівне розташування. В структурі населених пунктів зазвичай виділяється головний храм-домінанта і декілька храмів в місцевих громадах в межах окремих міських утворень. Храми і дзвіниці стають домінантами в структурі населених пунктів. При розташуванні нових храмів намагаються забезпечити їх інтеграцію в існуюче природне середовище і організувати благоустрій і озеленення при храмової території.

2. Типи православних будівель і комплексів Черкащини. Встановлено, що активно будуються монастирські комплекси, собори, церкви, духовно-просвітницькі центри, трапезні, тощо. При проектуванні нових храмів і комплексів за участю митрополита Софронія було дотримано спадкоємність з історичними стилями з одночасним використанням сучасних матеріалів і конструкцій, що дозволило уникнути архаїчності образу сучасного храму. Основними історичними стилями, які цитуються в нових храмах Черкащини, є давньоруський. Сучасний храм значно розширив перелік функцій, перетворившись на багатофункціональний об'єкт з регіональними рисами українського бароко, давньоруського стилю та українського модерну.

Список джерел

1. S. Baiandin, Y. Ivashko, A. Dmytrenko, I. Bulakh, M. Hryniewicz Use of Historical Painting Concepts by Modern Methods in the Restoration of Architectural Monuments / International Journal of Conservation Science, Volume 13, Issue 2, 2022. Pp. 381-394.
2. M. Dyomin, Y. Ivashko. Research, preservation and restoration of wooden churches in Ukraine. / Wiadomości Konserwatorskie • Journal of Heritage Conservation • 61/2020. Pp.85 -90.
3. Y. Ivashko, I. Buzin, I.G. Sandu, D. Kuśnierz-Krupa, J. Kobylarczyk, A. Dmytrenko, L. Bednarz. State-of-the-art Technologies of Imitation of Mural Painting from the Kyivan Rus and Baroque Periods in the Reconstructed St. Michael Golden-domed Cathedral in Kyiv. / International Journal of Conservation Science Volume 13, Issue 1, 2022. Pp. 147-162.
4. Орленко М.І. Михайлівський Золотоверхий монастир: методичні засади і хронологія відтворення. Київ, 2002. 160 с.
5. Орленко М. Успенський собор Києво-Печерської Лаври: методичні засади і хронологія відтворення. Київ, 2015. 832 с.
6. Орленко М.І. Історія Успенського собору Києво-Печерської Лаври – головної святині східного православ'я / Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн.збірник / Відпов. ред. М.М. Дьомін. К.: КНУБА, 2015. Вип. 40. С.97-112.
7. Орленко М.І. Комплексні науково-реставраційні дослідження, науково-проектні роботи 1981-1990 рр. і програма наукових досліджень Успенського собору 1981 року / Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. збірник / Відповід.ред. М.М. Дьомін. К.: КНУБА, 2015. Вип. 41. С.166-175.

8. Орленко М.І. Успенський собор Києво-Печерської Лаври: історико-архівні і бібліографічні дослідження / Містобудування та територіальне планування: Наук.-техн. збірник / Відповід. ред. М.М. Осетрін. К.: КНУБА, 2015. Вип. 58. С.322-329.
9. Орленко М.І. Специфіка і складнощі відтворення Успенського собору Києво-Печерської лаври / Містобудування та територіальне планування: Наук.-техн. збірник / Відповід. ред. М.М. Осетрін. К.: КНУБА, 2016. Вип. 61. С.6-12.
10. Орленко М.І. Огляд історії Михайлівського Золотоверхого монастиря / Містобудування та територіальне планування: Наук.-техн. збірник / Відповід. ред. М.М. Осетрін. К.: КНУБА, 2016. Вип. 60. С.259-266.
11. Орленко М.І. Архітектурно-археологічні дослідження Михайлівського Золотоверхого монастиря / Архітектурний вісник КНУБА: Наук.-вироб.збірник / Відповід. ред. Куліков П.М. К.: КНУБА, 2016. Вип. 10. С.177-182.
12. M. Orlenko, Y. Ivashko. The concept of art and works of art in the theory of art and in the restoration industry. / *Art Inquiry. Recherches sur les arts*, 2019, vol. XXI. Pp.171-190.
13. M. Orlenko, Y. Ivashko, J. Kobylarczyk, D. Kuśnierz-Krupa. The influence of ideology on the preservation, restoration and reconstruction of temples in the urban structure of post-totalitarian states. / *Wiadomości Konserwatorskie • Journal of Heritage Conservation* • 61/2020. Pp.67-79.
14. M. Orlenko, Y. Ivashko, Y. Ding Fresco Wall Painting and its Regional Modifications. / *International Journal of Conservation Science*, Volume 13, Issue 1, 2022. Pp. 57-72.
15. M. Orlenko, I. Buzin, Y. Ivashko, A. Dmytrenko, D. Kuśnierz-Krupa, D. Mykhailovskyi, S. Belinskyi, A. Urakina. Reproduction and Restoration of Iconostases of Ukrainian Churches. / *International Journal of Conservation Science*. Volume 14, Issue 2, June 2023. Pp. 511-526.
16. Отчет о разборке руин Успенского собора Госзаповедника “Киево-Печерская Лавра”. РНРПМ Научно-исследовательский и проектный сектор. Киев,1954. С.1-67.
17. Отчет о разборке руин Успенского собора-памятника архитектуры 11-18 вв. в Киево-Печерском ГИКЗ в1962-63 гг., РСНРПМ. Киев,1964. С.1-45.
18. Пам'ятка архтектури охор.№4/1. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Пам'ятка архітектури XI-XIX ст. Успенський собор Києво-Печерської Лаври. Історична довідка. Київ,1998. С.1-34.
19. Пам'ятка архітектури XI-XIX ст. Успенський собор. Науково-реставраційне обґрунтування концепції відтворення Успенського собору Києво-Печерської Лаври. Київ,1998. С.1-47.
20. Сіткарьова О.В. Успенський собор Києво-Печерської Лаври. Київ, 2000. 232 с.
21. Urakina A. Transformation of the church architectural composition of Ukraine in the 10th – 18th centuries as the theoretical basis of restoration. / *Wiadomości Konserwatorskie / Journal of Heritage Conservation*, № 69/2022. Pp. 15-25.

Pavlo Bilous,

Kyiv National University of Construction and Architecture

FEATURES OF DESIGNING MODERN ORTODOX CHURCHES IN CHERKASY REGION

The article examines the urban planning, architectural and planning, functional and decorative features of modern temples in the Cherkasy region. The continuity of modern church building in Cherkasy region with historical traditions of church building, which was expressed in urban planning features (the church as an urban or

rural dominant, compliance with the landscape and natural environment), in stylistics (allusions to historical styles - Old Russian, Baroque and Ukrainian Art Nouveau), is analyzed. At the same time, the expansion of the functions of modern churches compared to previous centuries and the use of modern materials and structures in new construction are argued. The role of Metropolitan Sophrony in the formation of the modern architectural school of Orthodox construction in the Cherkasy region is highlighted.

The conducted study of Orthodox church construction in the Cherkasy region allowed us to identify the main trends, and therefore to predict the prospects for the further development of the architectural school of the region. In particular, the author identified the following trends in Orthodox construction.

1. Urban planning location. In the structure of settlements, the main dominant temple and several temples in local communities within individual urban formations are usually distinguished. Temples and bell towers become dominant in the structure of settlements. When locating new temples, they try to ensure their integration into the existing natural environment and organize landscaping and greening of the temple territory.

2. Types of Orthodox buildings and complexes of the Cherkasy region. It has been established that monastery complexes, cathedrals, churches, spiritual and educational centers, refectories, etc. are being actively built. When designing new temples and complexes with the participation of Metropolitan Sophrony, continuity with historical styles was observed while simultaneously using modern materials and structures, which made it possible to avoid the archaic appearance of the modern temple.

The main historical styles cited in the new churches of Cherkasy region are Old Russian, Ukrainian Baroque, Old Russian style, and Ukrainian Modernism. The modern church has significantly expanded the list of functions, turning into a multifunctional object with regional features.

Key words: design features; modern Orthodox churches; Cherkasy region.

REFERENCES

1. S. Baiandin, Y. Ivashko, A. Dmytrenko, I. Bulakh, M. Hryniewicz Use of Historical Painting Concepts by Modern Methods in the Restoration of Architectural Monuments. / *International Journal of Conservation Science*, Volume 13, Issue 2, 2022. Pp. 381-394.
2. M. Dyomin, Y. Ivashko. Research, preservation and restoration of wooden churches in Ukraine. / *Wiadomości Konserwatorskie • Journal of Heritage Conservation* • 61/2020. Pp.85 -90.

3. Y. Ivashko, I. Buzin, I.G. Sandu, D. Kuśnierz-Krupa, J. Kobylarczyk, A. Dmytrenko, L. Bednarz. State-of-the-art Technologies of Imitation of Mural Painting from the Kyivan Rus and Baroque Periods in the Reconstructed St. Michael Golden-domed Cathedral in Kyiv. / International Journal of Conservation Science Volume 13, Issue 1, 2022. Pp. 147-162.

4. Orlenko M.I. Mykhaylivs'kyy Zolotoverkhyy monastyr: metodychni zasady i khronolohiya vidtvorennya. Kyiv, 2002. 160 s. {In Ukrainian}

5. Orlenko M. Uspens'kyy sobor Kyevo-Pechers'koyi Lavry: metodychni zasady i khronolohiya vidtvorennya. Kyiv, 2015. 832 s. {In Ukrainian}

6. Orlenko M.I. Istoriya Uspens'koho soboru Kyevo-Pechers'koyi Lavry – holovnoyi svyatyni skhidnoho pravoslav'ya / Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannya: Nauk.-tekhn.zbirnyk / Vidpov. red. M.M. Dyomin. K.: KNUBA, 2015. Vyp. 40. C.97-112. {In Ukrainian}

7. Orlenko M.I. Kompleksni naukovo-restavratsiyni doslidzhennya, naukovo-proektni roboty 1981-1990 rr. i prohrama naukovykh doslidzen' Uspens'koho soboru 1981 roku / Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannya: Nauk.-tekhn. zbirnyk / Vidpovid.red. M.M. Dyomin. K.: KNUBA, 2015. Vyp. 41. C.166-175. {In Ukrainian}

6. Orlenko M.I. Arkhitekturno-arkheolohichni ta petrografichni doslidzhennya / Arkhitekturnyy visnyk KNUBA: Nauk.-vyrob. zbirnyk/ Vidpovid. red. Kulikov P.M. K.: KNUBA, 2015. Vyp. 7. C.111-127. {In Ukrainian}

7. Orlenko M.I. Uspens'kyy sobor Kyevo-Pechers'koyi Lavry: istoryko-arkhivni i bibliografichni doslidzhennya / Mistobuduvannya ta terytorial'ne planuvannya: Nauk.-tekhn. zbirnyk / Vidpovid. red. M.M. Osyetrin. K.: KNUBA, 2015. Vyp. 58. C.322-329. {In Ukrainian}

8. Orlenko M.I. Spetsyfika i skladnoshchi vidtvorennya Uspens'koho soboru Kyevo-Pechers'koyi lavry / Mistobuduvannya ta terytorial'ne planuvannya: Nauk.-tekhn. zbirnyk / Vidpovid. red. M.M. Osyetrin. K.: KNUBA, 2016. Vyp. 61. C.6-12. {In Ukrainian}

9. Orlenko M.I. Obraz Uspens'koho soboru v davn'orus'kiy arkhitekturi / Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannya: Nauk.-tekhn. zbirnyk / Vidpovid. red. M.M. Dyomin. K.: KNUBA, 2016. Vyp. 44. C.64-69. {In Ukrainian}

10. Orlenko M.I. Ohlyad istoriyi Mykhaylivs'koho Zolotoverkhoho monastyrya / Mistobuduvannya ta terytorial'ne planuvannya: Nauk.-tekhn. zbirnyk / Vidpovid. red. M.M. Osyetrin. K.: KNUBA, 2016. Vyp. 60. C.259-266. {In Ukrainian}

11. Orlenko M.I. Arkhitekturno-arkheolohichni doslidzhennya Mykhaylivs'koho Zolotoverkhoho monastyrya / Arkhitekturnyy visnyk KNUBA: Nauk.-vyrob.zbirnyk / Vidpovid. red. Kulikov P.M. K.: KNUBA, 2016. Vyp. 10. C.177-182. {In Ukrainian}

12. M. Orlenko, Y. Ivashko. The concept of art and works of art in the theory of art and in the restoration industry. / *Art Inquiry. Recherches sur les arts*, 2019, vol. XXI. Pp.171-190.
13. M. Orlenko, Y. Ivashko, J. Kobylarczyk, D. Kuśnierz-Krupa. The influence of ideology on the preservation, restoration and reconstruction of temples in the urban structure of post-totalitarian states. / *Wiadomości Konserwatorskie • Journal of Heritage Conservation • 61/2020*. Pp.67-79.
14. M. Orlenko, Y. Ivashko, Y. Ding Fresco Wall Painting and its Regional Modifications. / *International Journal of Conservation Science*, Volume 13, Issue 1, 2022. Pp. 57-72
15. M. Orlenko, I. Buzin, Y. Ivashko, A. Dmytrenko, D. Kuśnierz-Krupa, D. Mykhailovskiy, S. Belinskyi, A. Urakina. Reproduction and Restoration of Iconostases of Ukrainian Churches. / *International Journal of Conservation Science*, Volume 14, Issue 2, June 2023. Pp. 511-526.
16. Otchet o razborke ruyn Uspenskoho sobora Hoszapovednyka “Kyyevo-Pecherskaya Lavra”. RNRPM Nauchno-issledovatel'skyy y proektnyy sektor. Kyev,1954. S.1-67. {In Ukrainian}
17. Otchet o razborke ruyn Uspenskoho sobora-pamyatnyka arkhytektury 11-18 vv. v Kyyevo-Pecherskom HYKZ v1962-63 hh., RSNRPM. Kyev,1964. S.1-45. {In Ukrainian}
18. Pam'yatka arkhytektury okhor. №4/1. Natsional'nyy Kyyevo-Pechers'kyy istoryko-kul'turnyy zapovidnyk. Pam'yatka arkhytektury KHI-KHIKH st. Uspens'kyy sobor Kyyevo-Pechers'koyi Lavry. Istorychna dovidka. Kyiv,1998. S.1-34. {In Ukrainian}
19. Pam'yatka arkhytektury KHI-KHIKH st. Uspens'kyy sobor. Naukovo-restavratsyne obhruntuvannya kontseptsiyi vidtvorennya Uspens'koho soboru Kyyevo-Pechers'koyi Lavry. Kyiv,1998. S.1-47. {In Ukrainian}
20. Sitkariova O.V. Uspens'kyy sobor Kyyevo-Pechers'koyi Lavry. Kyiv,2000. 232 s. {In Ukrainian}
21. Urakina A. Transformation of the church architectural composition of Ukraine in the 10th – 18th centuries as the theoretical basis of restoration. *Wiadomości Konserwatorskie / Journal of Heritage Conservation*, № 69/2022. Pp. 15-25.